

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author

LA CONSTRUCCIÓ DE LA MUNTANYA DE MONTJUÏC

Tesi Doctoral
Estanislau Roca i Blanch

Director: Joaquim Sabaté i Bel

Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori. ETSAB U.P.C.
Barcelona, abril de 1993

R. 31141

CAPÍTOL V. L'OCUPACIÓ RESIDENCIAL DE LA MUNTANYA.

Un episodi singular: el tractament de la muntanya en els projectes d'Eixample.

En els capítols anteriors s'ha analitzat com era Montjuïc, la seva morfologia i característiques geològiques, els primers pobladors que s'hi establiren, abans que al pla de Barcelona, per mantenir després l'assentament paral·lelament amb el del Tàber i per abandonar-lo definitivament amb la pujança d'aquest. S'ha comentat el caràcter simbòlic que pren la muntanya durant l'època medieval, en que llevat dels enterraments, del culte, d'alguns camins i cultius, es considerava per la ciutat com una muntanya llunyana. S'ha vist com poc a poc va convertint-se en patrimoni militar a partir de la construcció de la primera fortificació al seu cim durant la Guerra dels Segadors, i com el domini des del castell marca l'allunyament entre la ciutat i la muntanya a cavall dels aconteixements bèl·lics o una certa tendència d'apropament en els períodes de pau, però sempre sota l'ombra del castell.

S'ha volgut analitzar l'aprofitament històric que hi ha hagut a la muntanya fent especial èmfasi en l'explotació de les pedreres, clau per entendre els grans canvis morfològics que ha experimentat Montjuïc i com aixó va condicionar tots els projectes posteriors.

En aquest apartat, en canvi, es vol posar de relleu com la relació de la muntanya amb la ciutat, comença a experimentar una modificació important a mitjans del segle passat.

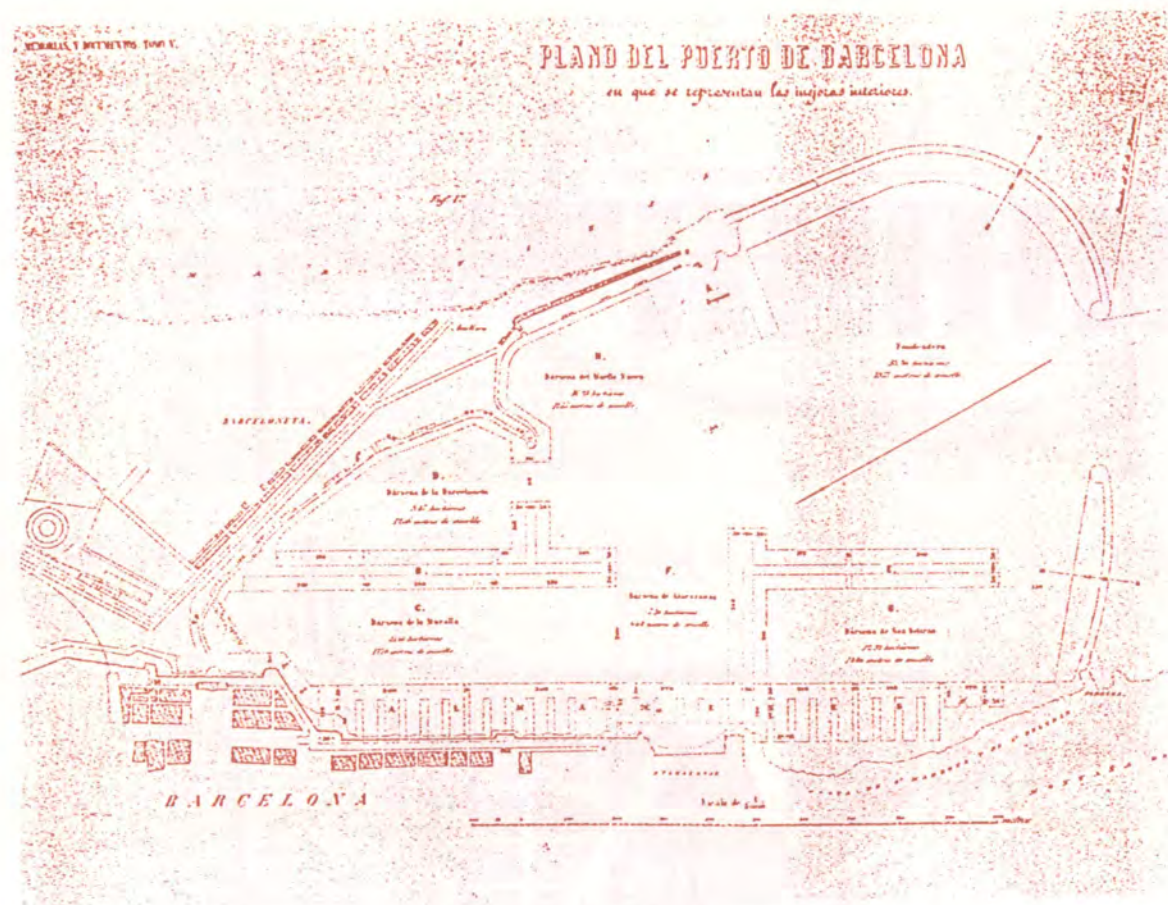
Fins ara, la muralla medieval assenyava el límit institucional entre la ciutat i el que no ho era, incidint directament en la relació entre aquesta i la muntanya. Amb l'enderroc de la muralla, aquesta relació pren una nova dimensió, encara marcada però per l'ombra del castell. Les hortes de Sant Bertran i el vessant septentrional es faran ressò en primer lloc, d'aquesta nova tensió entre la ciutat i la muntanya.

Fins aleshores la pràctica totalitat de la muntanya era considerada zona militar i no s'hi podia edificar ⁷³. Amb l'enderroc de les muralles, desaparegué la prohibició de bastir edificis

⁷³ L'aixecament de Cerdà de 1855 encara mostra la zona militar de Barcelona, sumant la influència de les 1.500 vares de distància, equivalents a 1.254 m des de totes les fortificacions, tant del castell, com de les muralles i de la ciutadella. (Ordenances militars de 1768).

Aixecament topogràfic d'Ildefons Cerdà, 1855, amb assenyalament de la zona militar. (Atlas de Barcelona)
 Vegi's el límit de la zona militar del castell i de les muralles, fins una distància de 1.500 vases. (Ordenances militars de Carles III. 1768).

El projecte Rafo resolgué els problemes de protecció de l'accés alhora que amb l'ampliació s'assegurava el resguard de moltes més embarcacions.
Plànol del port de Barcelona, en el qual es representen les millores interiors, projectat per J. Rafo. "El port de Barcelona" J. Alémany

a una distància menor de 1.254 metres des d'aquell límit, però l'àmbit no edificable derivat de l'existència del castell es manté inalterat.

Per altra banda a partir dels decrets de 1765 i 1778, que instauraven el lliure comerç amb les colònies americanes, el port de Barcelona, que era el segon d'Espanya després del de Cadiz pel que fa al valor del comerç exterior, havia pres en poc temps la capdavantera. Les estadístiques del valor de les exportacions i importacions posen de manifest clarament el moviment portuari de Barcelona ⁷⁴.

Amb les noves exigències del tràfic portuari i els canvis tècnics en la navegació, el projecte d'ampliació i millora del port de Barcelona va plantejar-se com una necessitat ineludible i urgent.

El 1859 José Rafo presenta el "Proyecto para la mejora y ensanche del Puerto de Barcelona", el qual va ésser un element determinant en el seu procés de creixement i modernització. El 1874 a l'acabar-se les obres exteriors, corresponents a l'ampliació del dic de llevant i amb la construcció d'un contradic davant del Morrot, es varen acabar els problemes de tancament, derivats de l'acumulació de sorres que havien format barres davant de l'entrada. Amb això el port de Barcelona havia superat el principal obstacle que l'havia amenaçat constantment durant prop de quatre segles i mig ⁷⁵.

El projecte d'ampliació del port, el qual es planteja amb la construcció d'un important moll davant de les hortes de Sant Bertran, és un altre important motiu perquè suposem hi haurà una tendència d'urbanització del sector a ponent de les muralles i consegüentment es forçarà el desenvolupament de l'Eixample en aquella direcció.

L'enderroc de les muralles començat el 1854, i l'aprovació del projecte d'Eixample, el 1859, representen les decisions més importants per a les transformacions urbanístiques del S. XIX a la ciutat de Barcelona.

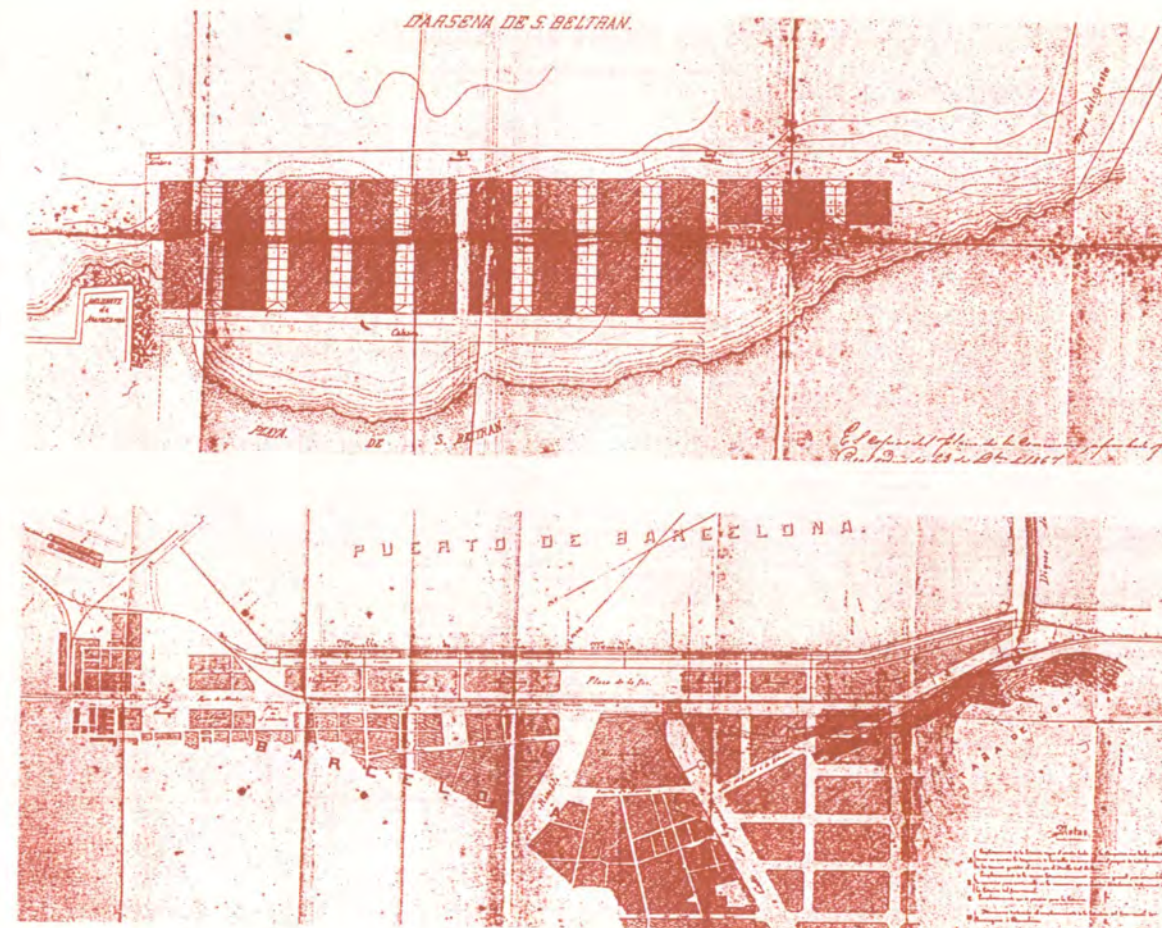
La necessitat de facilitar el seu creixement, impulsa la realització de diversos projectes d'Eixample d'una ciutat, amb afanys reformadors i expansionistes. Malgrat que en les bases del

⁷⁴ Vegi's la Memòria del "Proyecto de ampliación y mejora del Puerto de Barcelona" de José Rafo, Inspector de Distrito del Cos d'Enginyers de Camins, Canals i Ports. El projecte de José Rafo va ésser informat favorablement per les autoritats de Guerra i de Marina i pels diferents càrrecs i organismes del Cos d'Enginyers. La Junta Consultiva de Camins, Canals i Ports en sessió de 22 de maig de 1860 feia un detallat informe recomanant al Govern l'aprovació del Projecte Rafo. S'aprovà finalment per Reial Ordre de 24 de maig de 1860.

⁷⁵ Joan Alemany. "El port de Barcelona" Història i Actualitat. Port Autònom de Barcelona.

Perspectiva d'un dels projectes de distribució de moll i dàrsenes de finals del segle XIX.
"El port de Barcelona" J. Alemany

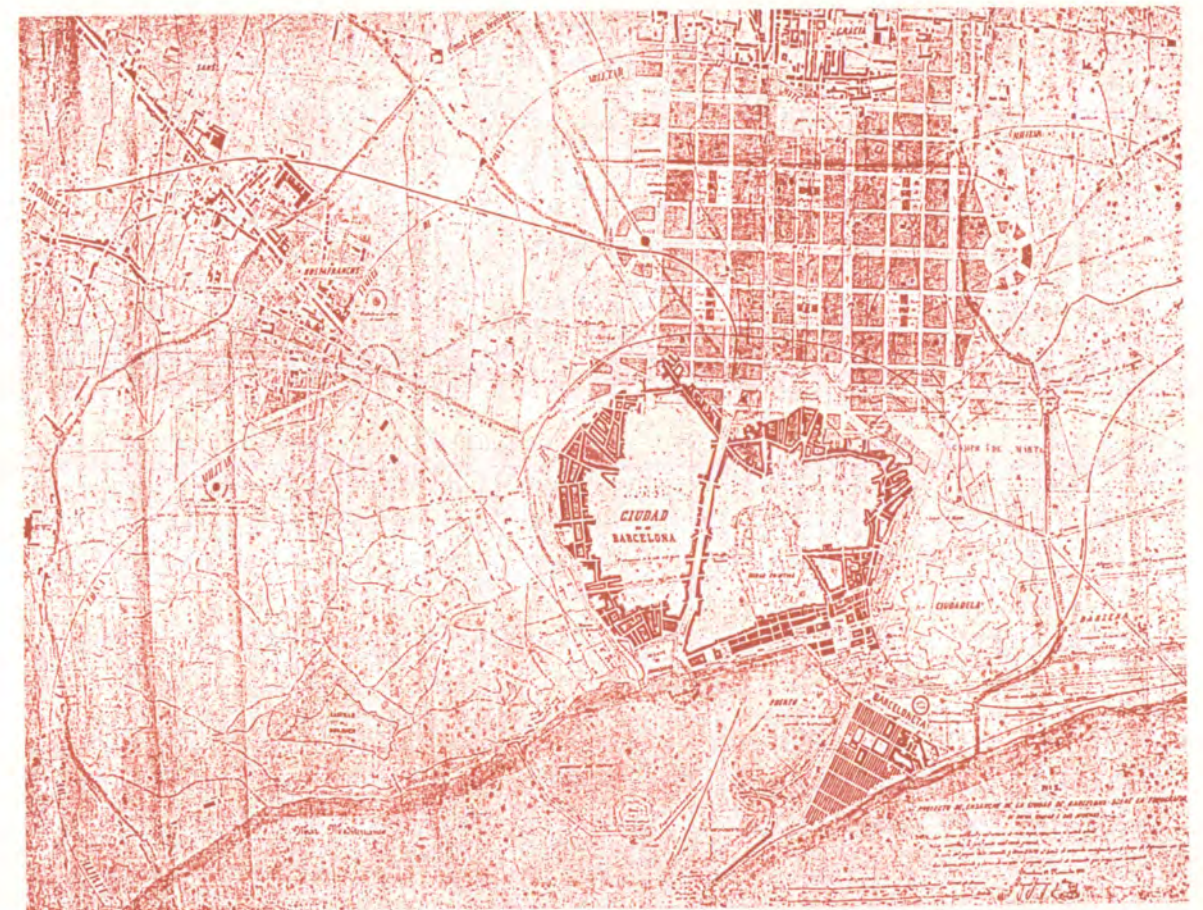
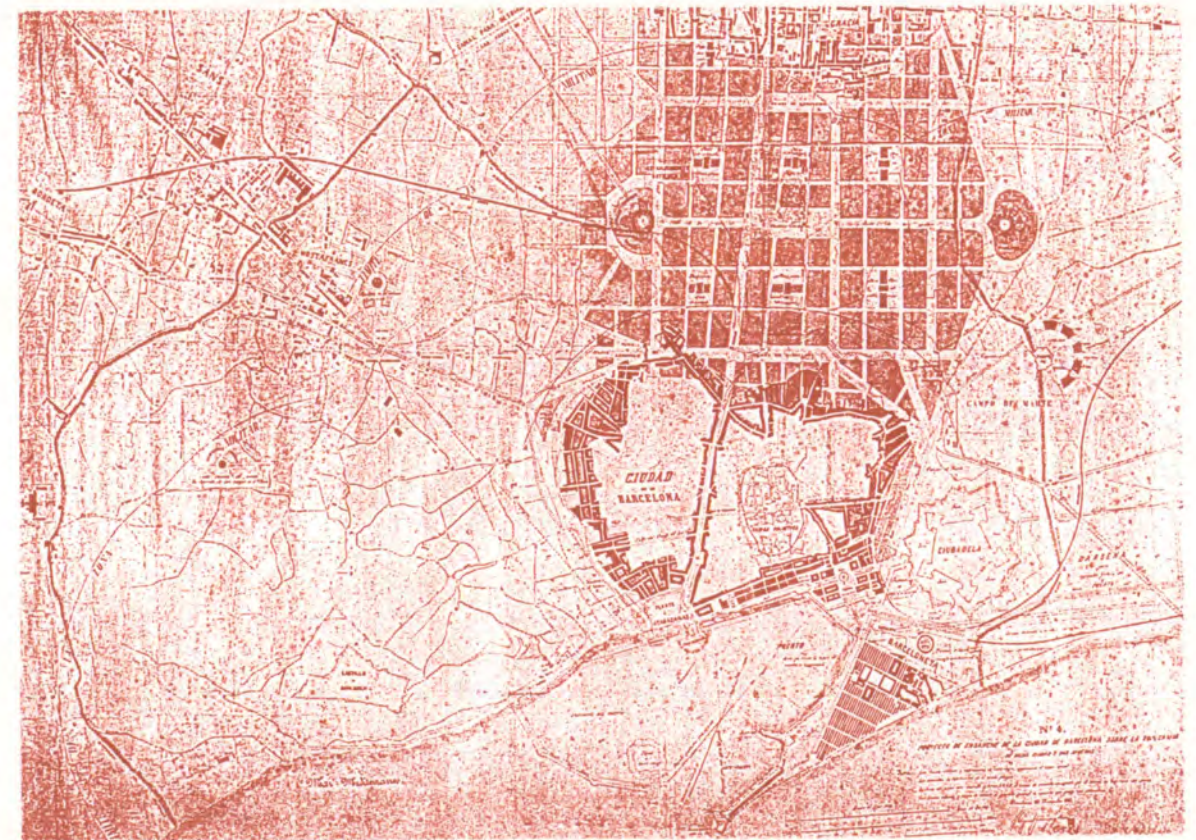
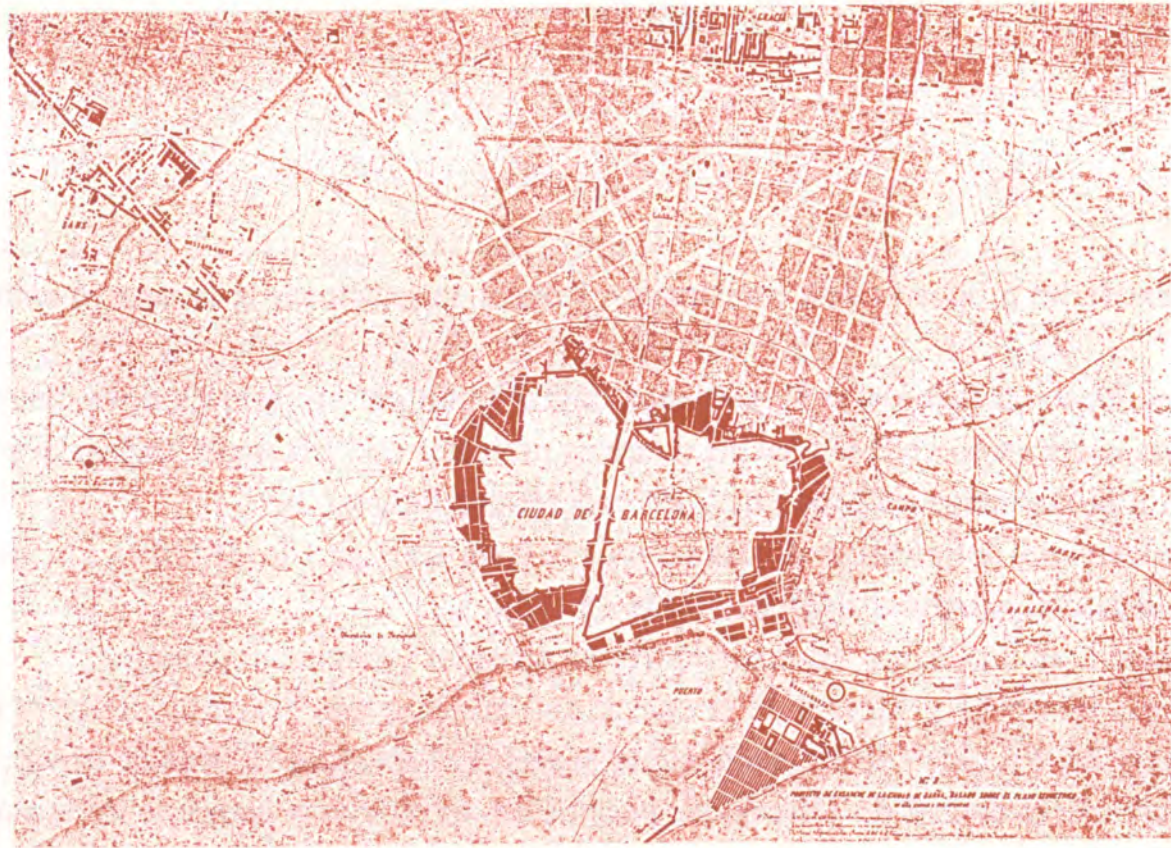
Port de Barcelona. Moll de Sant Bertran. Proposta de distribució dels terrenys guanyats al mar com el moll de Sant Bertran. Inicis de la Urbanística Municipal de Barcelona.
Amb els projectes portuaris davant de les hortes de Sant Bertran es dinamitzen les propostes de transformació de les antigues hortes en illes de cases.

concurts quedava clar que la zona militar de Montjuïc s'havia d'excloure de l'àmbit d'Eixample,⁷⁶ hi ha en alguna de les propostes dels concursants, l'intent de relacionar la muntanya amb la ciutat projectada.

Tot i no haver-se considerat la muntanya com a àmbit del projecte de nova ciutat, resulta interessant per la seva transcendència en els diferents projectes de l'Eixample revisar el tractament que estableien a la muntanya de Montjuïc. En concret ens fixarem en:

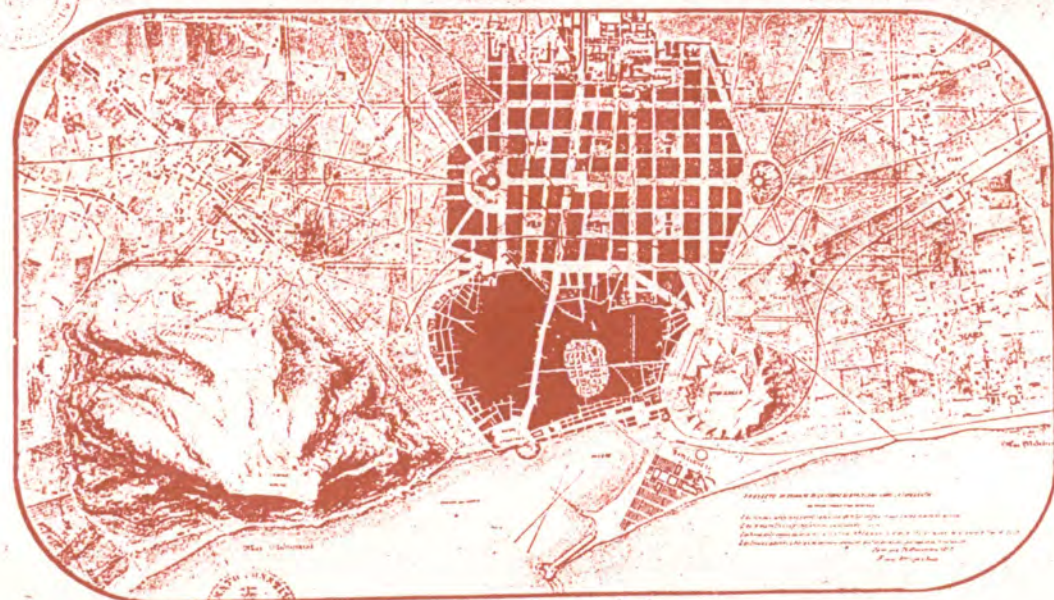
- Les sis versions del projecte d'Eixample de Miquel Garriga i Roca (1857 i posteriors).
- El projecte d'Eixample d'Ildefons Cerdà de 1859.
- El presentat amb el lema "El amor Patrio es mi amor" d'autor desconegut.
- El "Plano Ensanche y Mejora de la ciudad de Barcelona" de Francisco Soler i Glòria.
- El "Plano del Proyecto de Ensanche de la ciudad de Barcelona" d'Antoni Rovira i Trias.
- El "Plano de la ciudad de Barcelona, pueblos circunvecinos y proyecto de ensanche" de Josep Fontseré.

⁷⁶ "El plano deberá formarse enlazando la ciudad actual con las poblaciones vecinas de Sans, las Corts, Sarriá, San Gervasio, Gracia, Horta, San Andrés del Palomar y San Martín de Provensals, estendiéndose hasta el Besós, sin comprender la zona militar de los fuertes de Montjuich y Ciudadela, pero teniendo presente la prolongación de la ciudad por la parte de oriente si en algún día desapareciese la Ciudadela á cuyo fin marcará el trazado con tinta diferente". Bases del concurs de Projectes de l'Eixample.

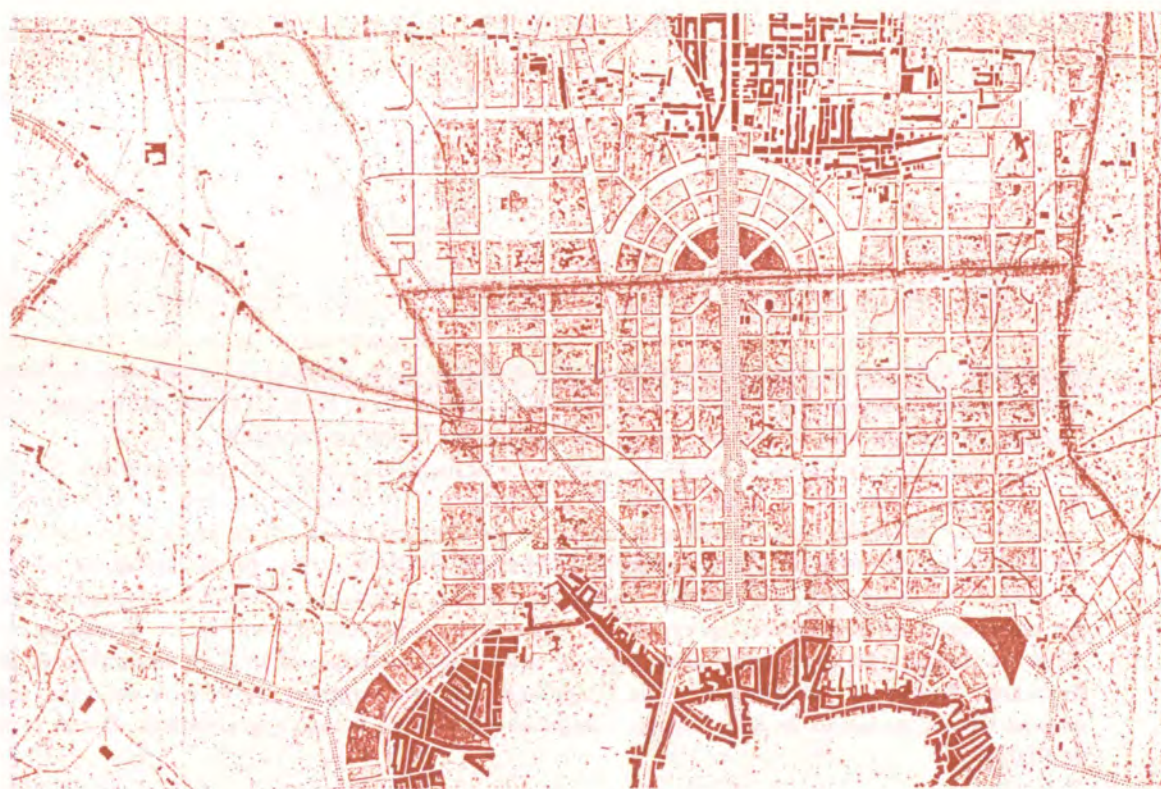

Projectes d'Eixample de la ciutat de Barcelona.
Miquel Garriga i Roca, 1857 i posteriors.

Plano para el ensanche de la ciudad de Barcelona.

Reproducción en tamaño de 1/10000 de 1858.
Mariano Ponsoda
1858.

En el cas de les sis versions de Miquel Garriga i Roca, totes elles diferents, hom pot distingir la permanència en les propostes d'un cementiri situat al vessant nord-ponent de la muntanya, a l'entorn dels sots de la Fuxarda i en el límit de la zona militar. Aquest projecte de cementiri en materialitzar-se, segurament hagués sigut un obstacle per la incorporació de la muntanya a la ciutat. La més clara relació de la ciutat amb la muntanya la trobem en la creació d'una gran plaça circular d'uns 400 metres de diàmetre, en cinc dels seus projectes (l'actual plaça d'Espanya en té uns 240 metres) establerta en la cruïlla de l'eix Avda. Mistral, carretera de la Bordeta i carretera de Sants i altres vies, una d'elles amb un traçat que aproximadament té la Gran Via de les Corts Catalanes. A partir d'aquesta gran plaça que hom podria referenciar en el precedent de la idea de plaça circular de l'actual plaça d'Espanya, l'esquema radial de les vies que hi conflueixen s'insereix dins la muntanya i es perd sense cap continuació clara, ni lligam intern.

Tanmateix podem descobrir en alguna d'aquestes propostes la traça d'un dels anteriors carrers radials que surt de la plaça i connecta amb el front portuari, amb una direcció semblant a la futura avinguda del Paral·lel, però uns tres cents metres al sud d'ella.

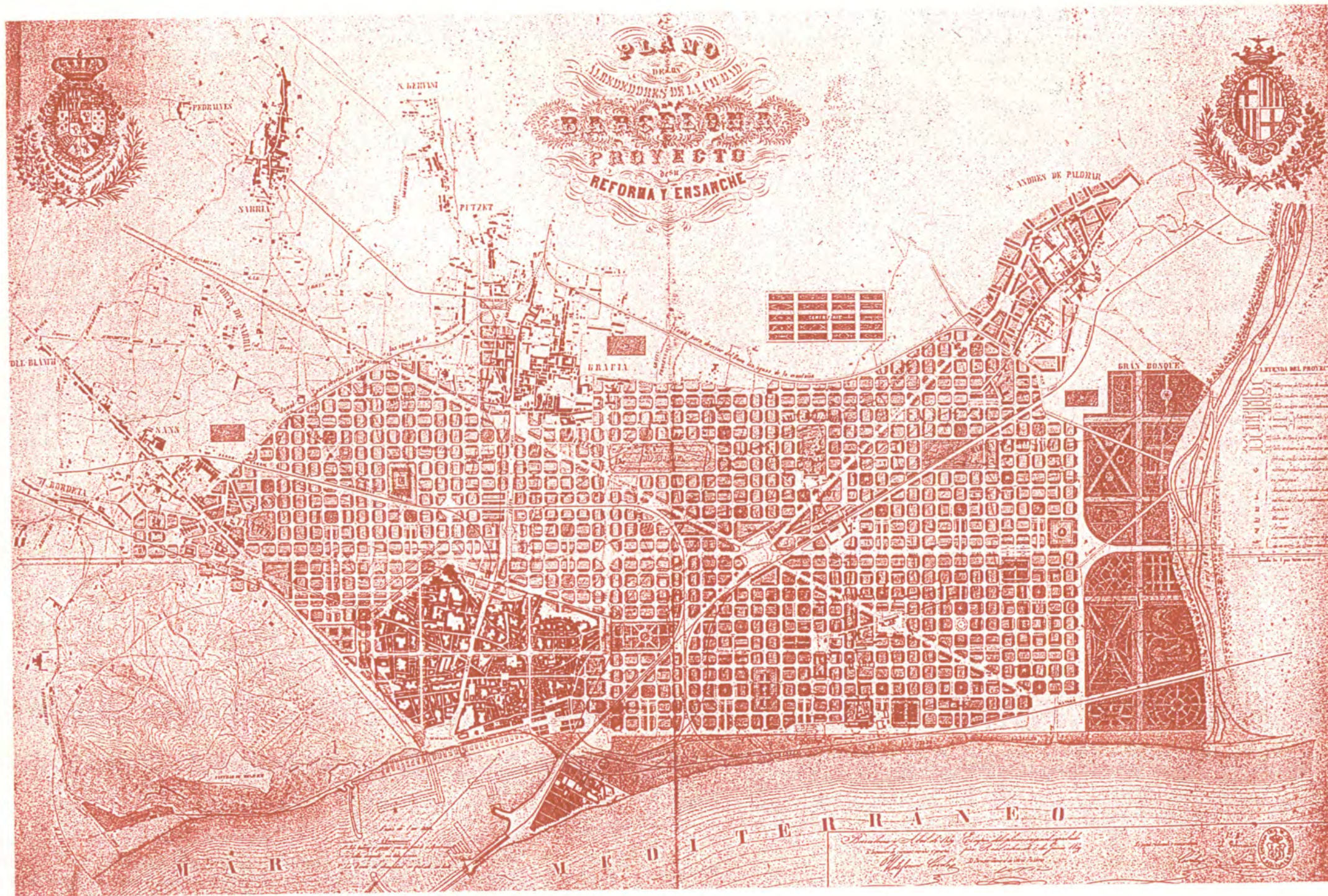
En la segona i tercera versió es presenta l'eixample d'Hostafrancs continuant per la falda nord de la muntanya entre el propi barri i el cementiri projectat.

En la majoria de les versions de Garriga i Roca l'atenció s'estableix prioritàriament en l'eixample entre la ciutat vella i el Raval i la vila de Gràcia. Hi ha però una proposta concreta entre el Raval i la muntanya, reforçant els camins existents coincidents amb les sortides des de la ciutat emmurallada, transformant-los en els principals vials que es dirigeixen a Montjuïc. Pel que fa al front portuari, incorpora més solucions semblants a les seves propostes d'ampliació del port que va presentar l'any 1854 consistent en un moll davant de les hortes de Sant Bertran i un contradic de ponent situat davant de la pedrera de l'Esparó.

El projecte d'Eixample d'Ildefons Cerdà incorpora els dos grans eixos de la Gran Via de les Corts Catalanes i del Paral·lel, aquest últim lleugerament desviat de la direcció de la carretera de Sants. La Gran Via situada al peu del vessant nord-ponent de la muntanya i el Paral·lel al peu del vessant nord, són les úniques vies de relació del seu projecte de ciutat amb l'àmbit de Montjuïc.

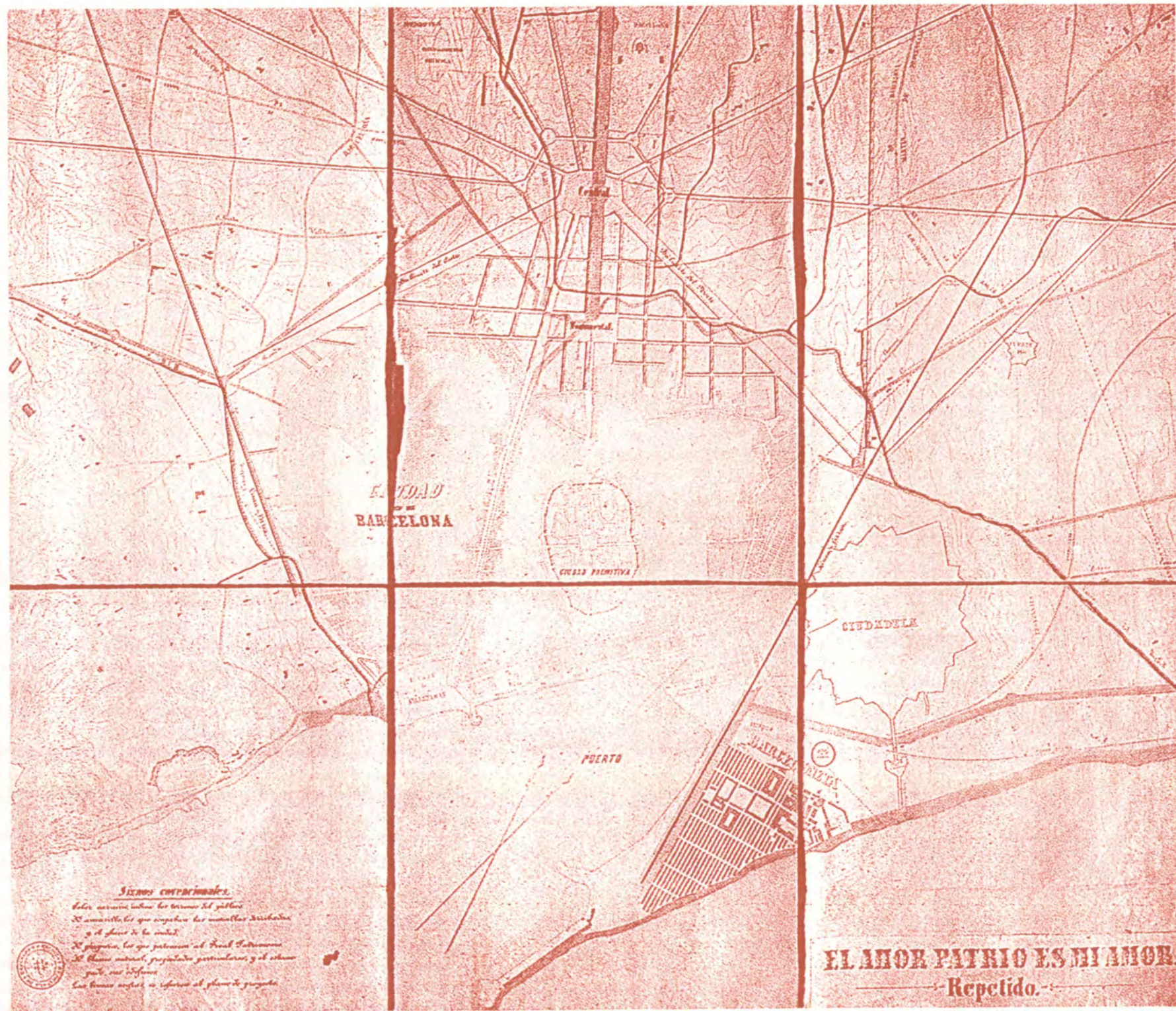
En la cruïlla de la carretera de Sants, la Gran Via i el Paral·lel, Cerdà dibuixa una plaça rectangular, delimitada en la part de la muntanya per illes com les que projecta per la resta de l'Eixample. No estableix cap indicació clara d'accés a la muntanya des d'aquesta plaça. Tant en la Gran Via com en el Paral·lel la secció completa del vial enfront de Montjuïc és dissimètrica, per un costat les edificacions projectades de l'eixample i per l'altre la topografia nua de la muntanya, que sembla destinada a parc, que per altra banda no hi presenta cap ordenació. Finalment, al peu del vessant sud de la muntanya a Can Tunis hi projecta un gran escorxadó entre la costa i la muntanya, al qual hi fa arribar la línia de ferrocarril de Mataró. Apareix dibuixat a punts un esquema d'ampliació i defensa del port, amb una dàrsena davant les hortes de Sant Bertran, l'ampliació del dic de llevant i un contradic davant la pedrera de l'Esparó.

"Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona y proyecto de su reforma y ensanche". Ildefonso Cerdà 1859. IMH. IG. 10055.

El projecte d'autor desconegut i presentat amb el lema "El amor patrio es mi amor" presenta un esquema molt senzill basat en la formació d'una gran plaça ovalada, des d'on parteixen radialment dotze vies indefinides, excepte dues que a la manera de rondes clouen les noves illes que perimetren el casc antic, la central (Passeig de Gràcia) que travessa la plaça i la perllongació en línia recta de la Rambla. Aquest projecte no estableix cap proposta d'urbanització en direcció a la muntanya, limitant-se al reforçament de la carretera de la Bordeta - Avda. Mistral amb un traçat rectilini. Es manté l'estructura de camins i entrades al Raval des de les hortes de Sant Bertran, els camps de Santa Madrona i la Fransa Xica sense cap canvi, ni expectativa de transformació. Tampoc presenta cap proposta pel front portuari.

SIGNOS CONCORDANTES.
Todos los signos están los mismos del plan
de 1808, y los que aparecen en las manzanas de
la plaza de la ciudad.
El plan de la plaza de la ciudad.
El plano actual, propuesto particularmente y el plano
que se refiere.
Los signos están en relación al plano de 1808.

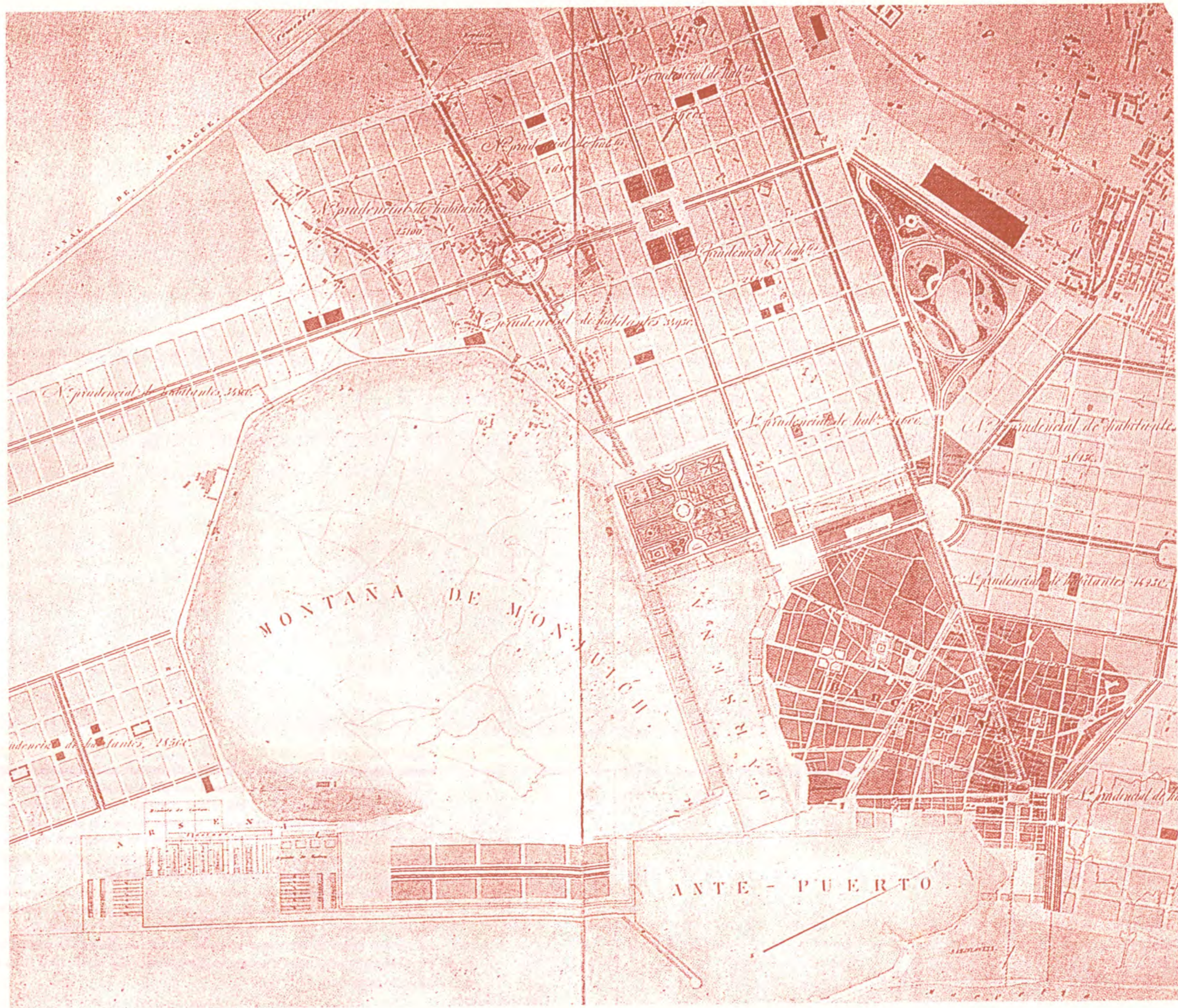
EL AMOR PATRIO ES MI AMOR.
Repetido.

El "Plano Ensanche y mejora de la ciudad de Barcelona" de Francisco Soler i Glòria mostra la proposta més completa del tractament urbà en tot el perímetre de la muntanya, encara que no presenti cap accés prioritari, ni cap ordenació a l'interior. Una línia de ferrocarril projectada seguint el traçat corregit del Canal de la Infanta, estableix un límit clar de la muntanya amb la ciutat a la banda de ponent. La continuació de la pròpia línia de ferrocarril estableix el límit amb la ciutat per la banda nord. Soler i Glòria dibuixa un gran parc amb traçat neoclàssic i una gran dàrsena, que ell mateix havia presentat en una proposta d'ampliació del port, rodejada d'una línia edificada entre la muntanya i la ciutat. S'eliminen les muralles i es proposa la dàrsena, la qual en materialitzar-se, hagués pogut establir un altre tipus de relació entre el Raval i Montjuïc.

En el vessant sud i separant la muntanya de l'aigua davant del Morrot, hi projecta una plataforma amb dues rengleres d'illes d'edificis, amb un destí segurament comercial o industrial, i al sud d'aquestes, un recinte portuari amb petits magatzems i un arsenal connectat amb el port per un canal protegit per un dique paral·lel fins al contradió occidental.

A ponent de l'anterior ordenació proposa un arsenal amb port propi, sense una clara relació amb l'ordenació del nou assentament urbà projectat al barri del port. És la primera vegada que veiem una proposta d'eixample al peu del vessant de migdia de la muntanya. S'estructura amb un esquema amb el mateix mòdul d'illes rectangulars (doble quadrat) que les proposades per la resta del seu eixample i amb una plaça central. Aquest eixample puntual per a una "població prudencial" de 28.500 habitants l'orienta a migdia a l'igual que un gran sector situat a ponent de la muntanya i encaixat perpendicularment a la directriu principal de la dàrsena. Amb l'encerclament de la muntanya per la ciutat s'estableix un apropament entre ambdues i la muntanya adquireix més centralitat. Val a dir que malgrat l'intent d'arribar amb l'edificació i el perímetre del nou eixample proposat per a la ciutat, tocant la muntanya, Soler i Glòria no projecta cap ordenació interior de Montjuïc.

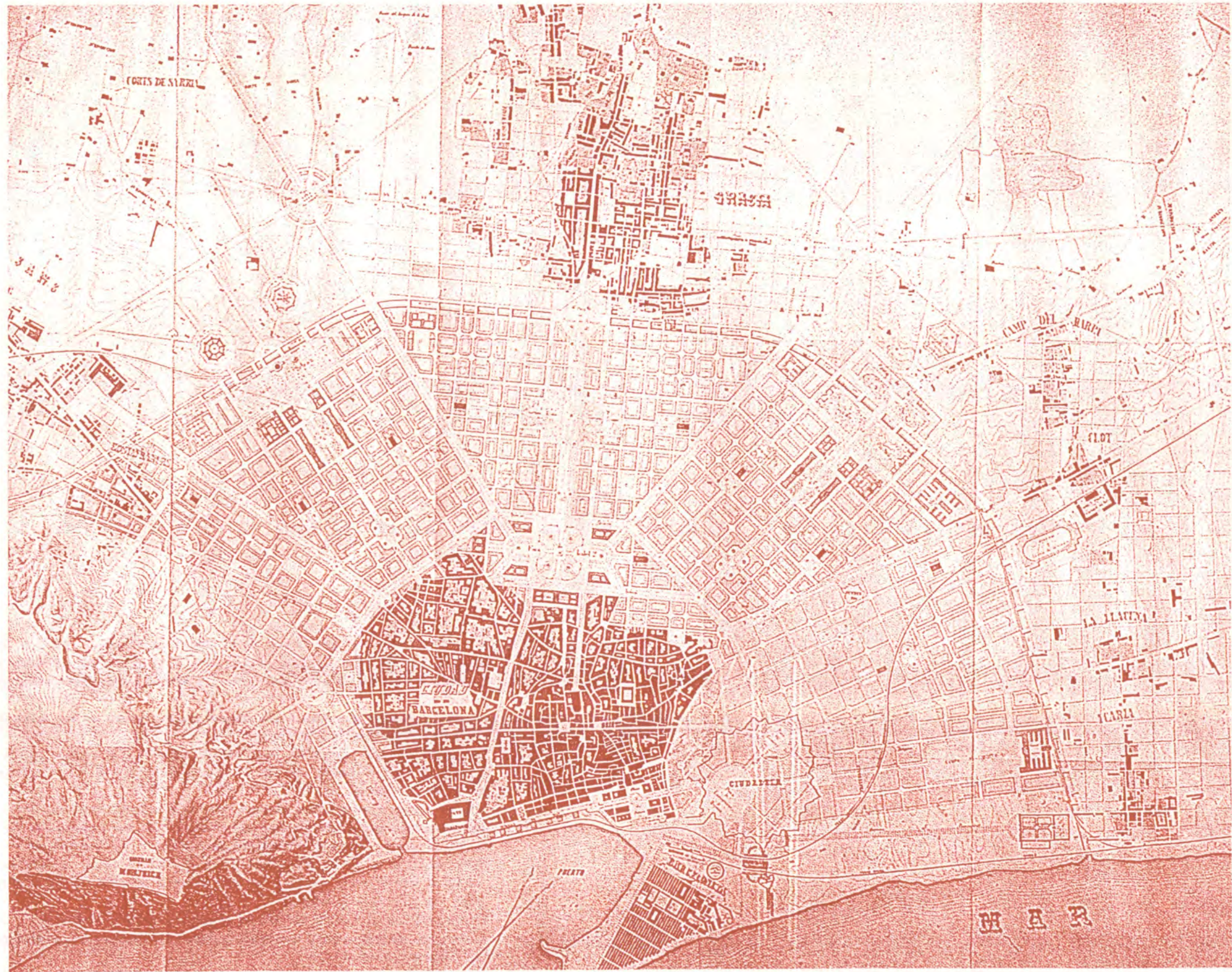

En el "Plano del Proyecto de Ensanche de la ciudad de Barcelona" Antonio Rovira i Trias dibuixa una trama regular que es dilueix a la falda de llevant de la muntanya, en topar amb els seus contraforts. S'intueix una gran avinguda a partir d'una plaça circular que projecta en la confluència d'una Ronda de la ciutat emmurallada amb l'eix d'una dàrsena (aproximadament de la meitat de la superfície que proposava Soler i Glòria) que separa la ciutat antiga i la muntanya. Els carrers del Raval continuen en l'ordenació de Rovira i Trias fins a la dàrsena i es troben amb el vial situat a la riba nord de la dàrsena, que és l'única intervenció a nivell portuari que presenta, ja que es manté la topografia de Cerdà de 1855, amb la muntanya arribant a l'aigua de manera natural.

La banda de nord-ponent està delimitada per un gran canal de desguàs. Només al peu dels vessants nord i llevant es proposa l'arribada de l'eixample a la muntanya, encaixant la malla regular amb el nou esquema general i amb les alineacions de la barriada d'Hostafrancs.

La pròpia malla al difuminar-se en el vessant de llevant, fa pensar com si la topografia s'imposés a l'ordenació regular, que s'apunta en l'esquema i que per la seva bona adequació precisaria d'un acurat projecte posterior.

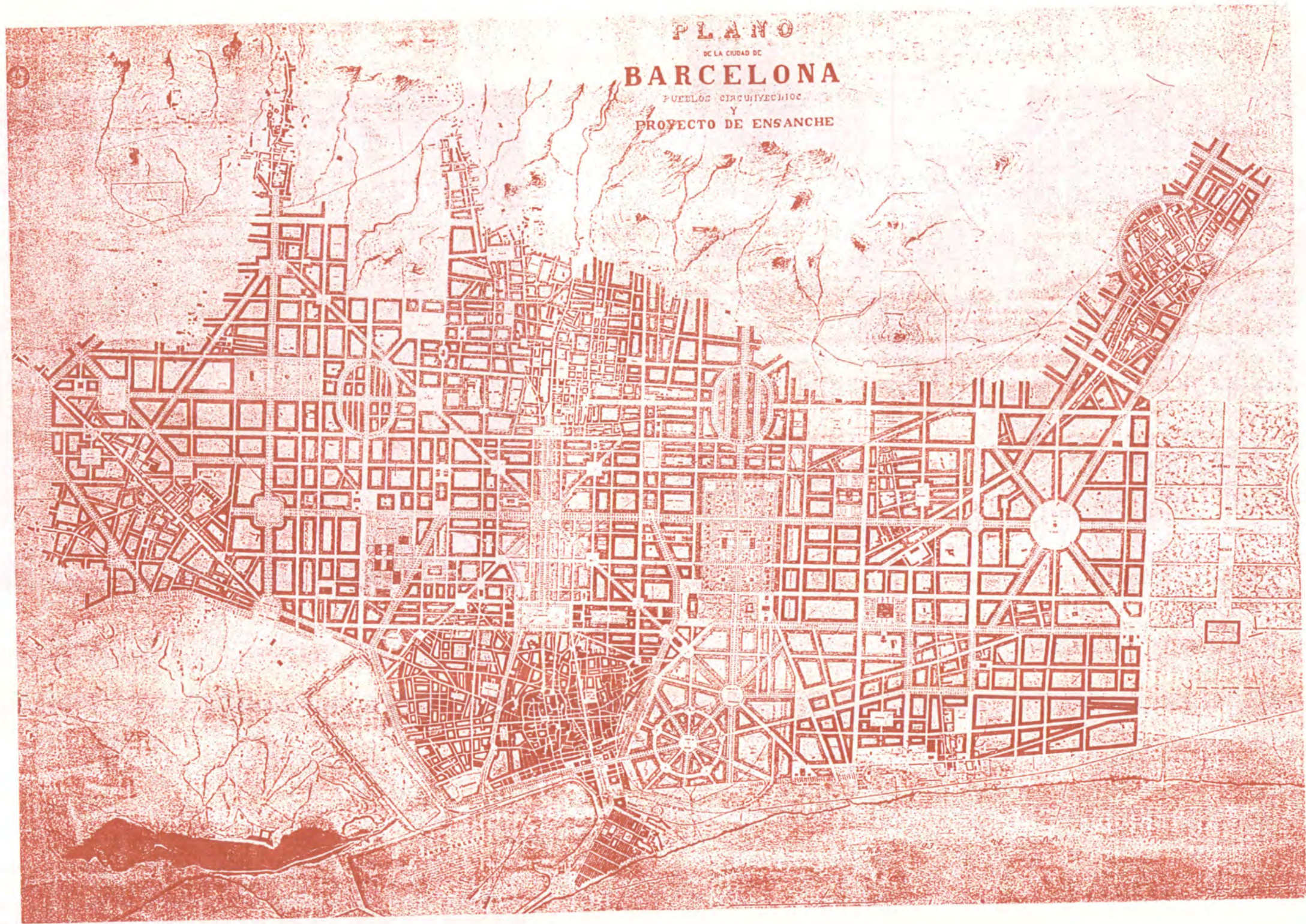

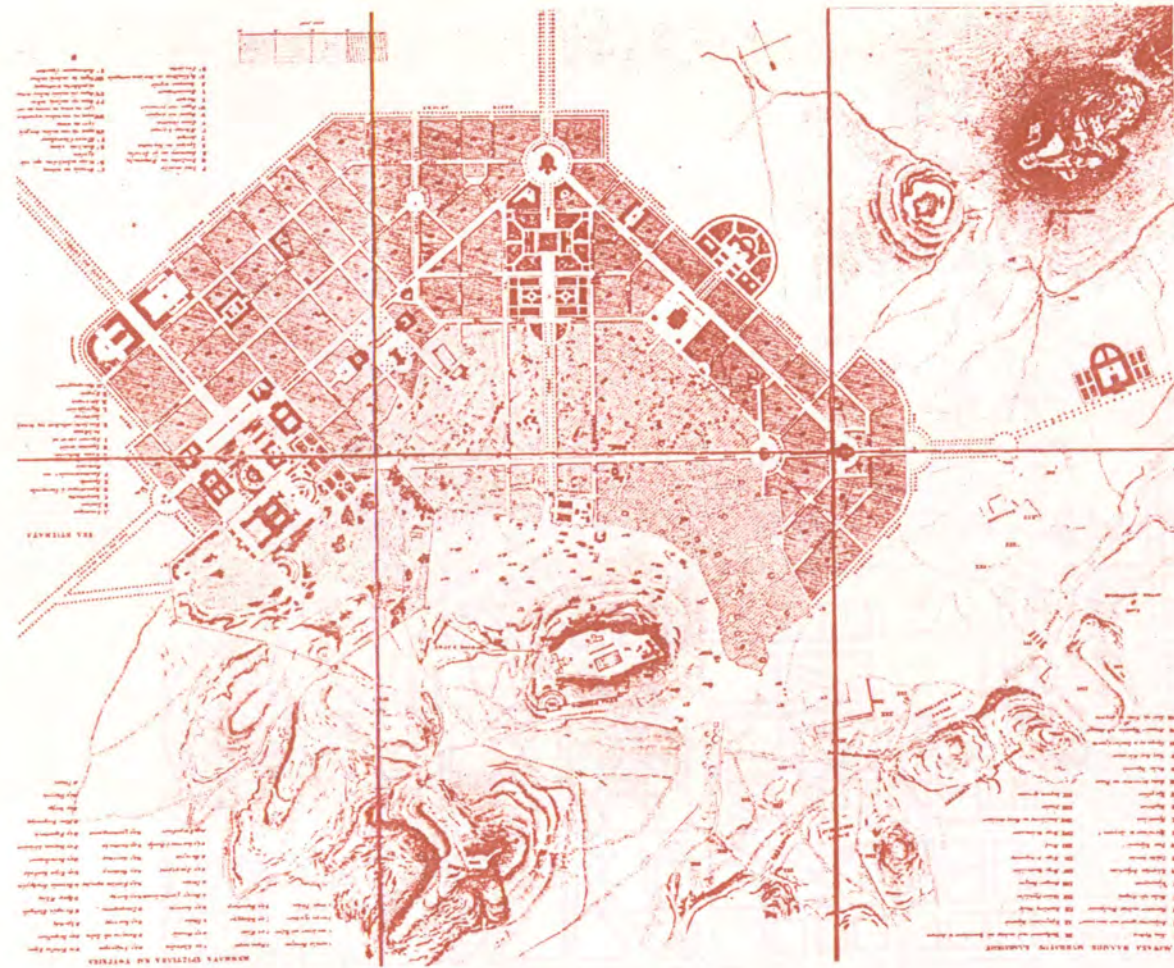
Josep Fontseré en el seu "Plano de la ciudad de Barcelona, pueblos circunvecinos y proyecto de ensanche" no planteja, a l'igual que els anteriors projectes, cap ordenació a l'interior de la muntanya. Es formula però una trobada regular entre l'ordenació de l'eixample que projecta i la muntanya, amb una gran avinguda al peu dels vessants nord i llevant. Com en la proposta de Rovira i Trias, les illes de ponent del Raval s'acompleten i es defineix una alineació a partir d'un passeig de ronda que recull tots els carrers perpendiculars del barri.

Es defineixen dos importants punts focals o places que s'obren cap a la muntanya, una situada aproximadament al mateix lloc que l'actual plaça d'Espanya i l'altra situada uns cinc-cents metres a ponent de la primera.

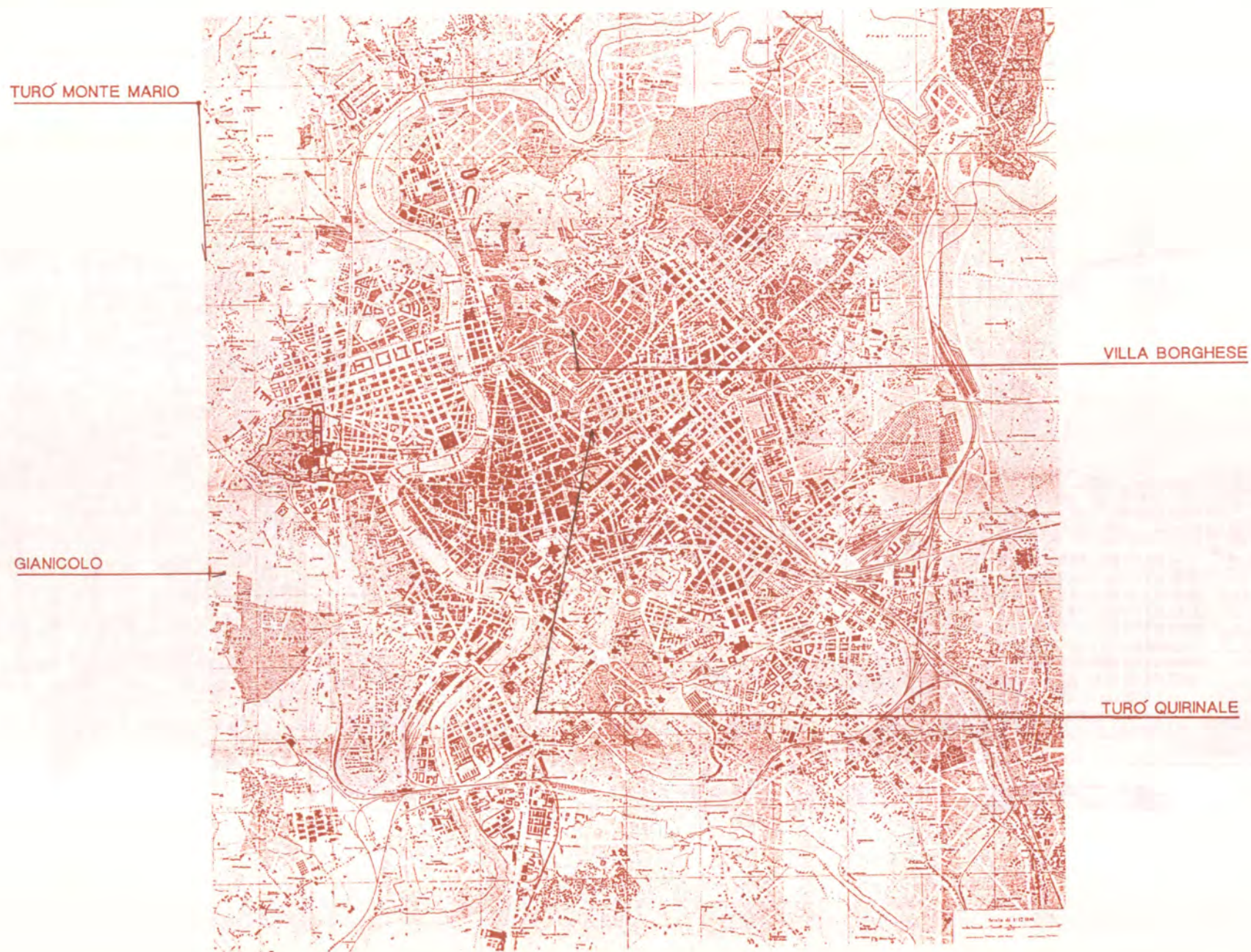
Com en els projectes de Soler i Glòria i de Rovira i Trias, Fontseré, estableix una gran dàrsena, al peu del vessant de llevant. La seva posició, forma i mida ens permeten deduir que Fontseré va emprar en la seva proposta el projecte d'ampliació de port que havia presentat Soler i Glòria. La diferència però amb aquest, rau en que en la proposta de Fontseré no es dibuixa cap ordenació d'edificis entre la dàrsena i el Raval, projectant-hi solament una gran avinguda arbrada. El Raval es remata amb una nova façana projectada enfront de la dàrsena.

El front de mar al vessant del Morrot el presenta diferent al de Soler i Glòria, incorporant una gran plataforma que correspon al contradic de ponent i recuperant ben aviat el perfil de la platja, sense cap altra intervenció urbanística.

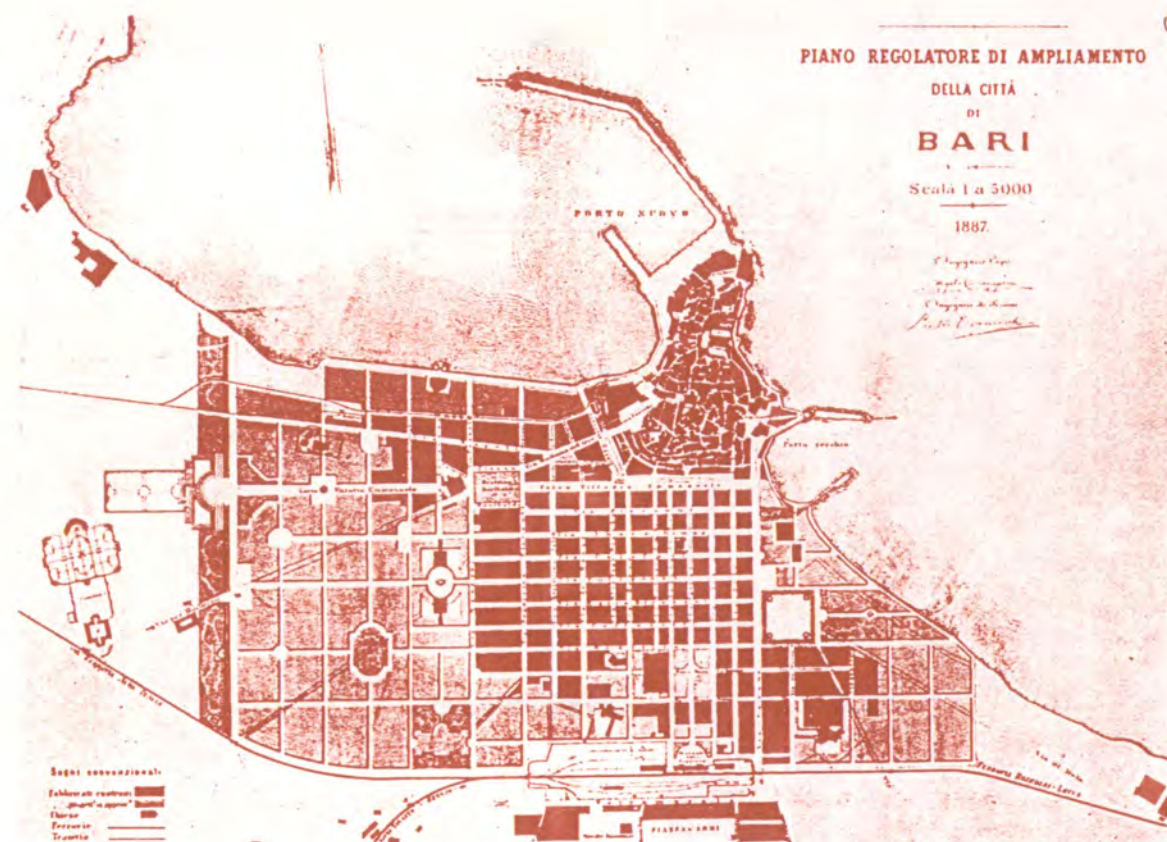

Altres exemples de ciutats amb peces singulars com la de Montjuïc estableixen un tractament similar de les seves muntanyes. Aquest és el cas del tractament de l'Acròpolis en el Pla d'Ordenació de Klenze per la ciutat d'Atenes de 1834 o en el següent de T. Mawson de 1914 per a la mateixa ciutat. En el primer cas es planteja l'eixample en el sentit oposat a l'Acròpolis. En el segon cas, s'ordena també l'altre costat de l'Acròpolis i el pla és respectuós amb la muntanya rodejant-la per la base amb una via perimetral.

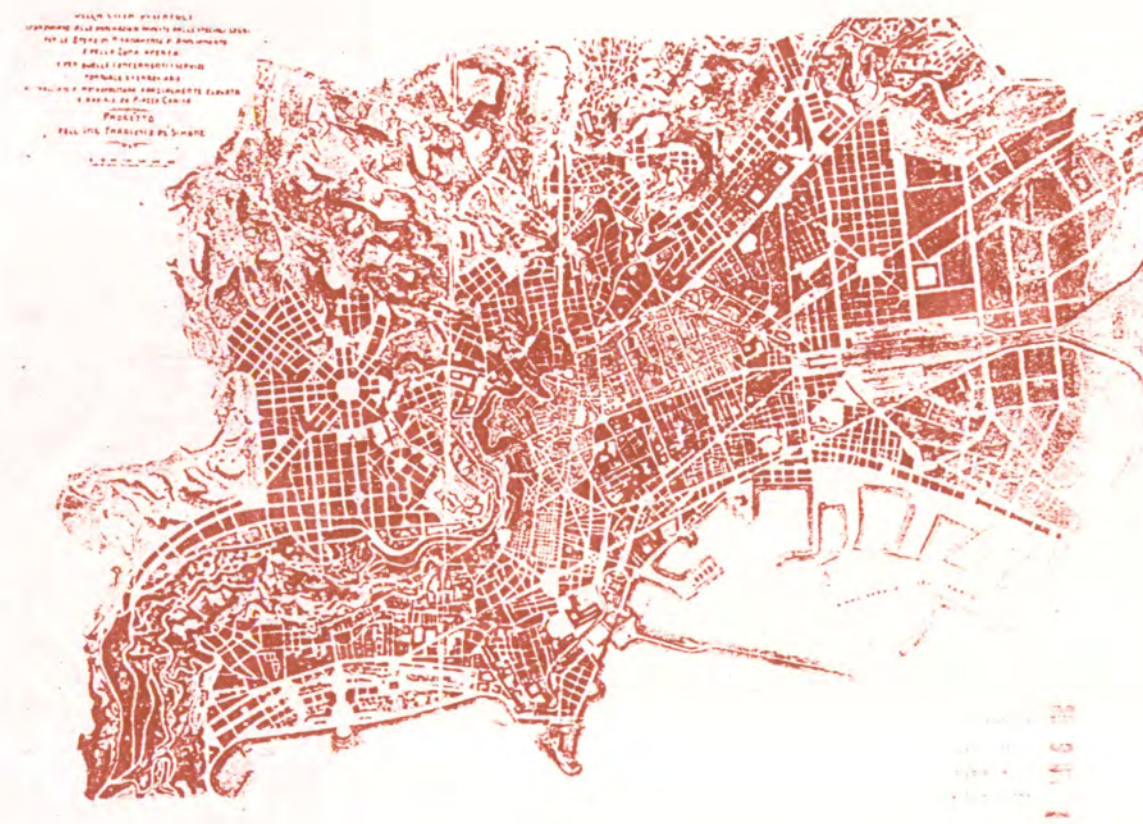

És cert que aprofitar l'avinentsa del moment del concurs de l'Eixample per incloure l'ordenació de la Muntanya de Montjuïc, encara verge, per integrar-la en el mateix projecte de ciutat com a gran parc equipat, hagués suposat una bona oportunitat, i es va perdre. Però també és cert que en altres casos, com els que hem analitzat, les forces que dirigien i pressionaven els plans d'ordenació condicionaren els resultats, projectant l'edificació fins la immediatesa de les fortificacions o elements singulars. És interessant veure com en altres ciutats, com ara Roma, s'han mantingut per altres motius grans espais verds, com és el cas del Gianicolo (Villa Doria), o el turó immediat a l'estació de Sant Paolo, o la Villa Borghese, en contraposició a altres turons com el Quirinale o el Monte Mario, gairebé ocupats totalment per l'edificació.

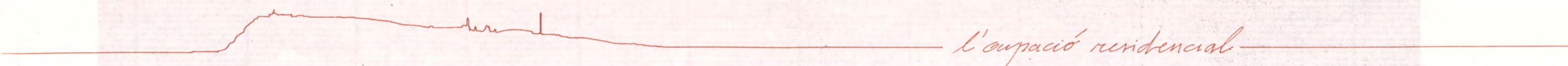
A Montjuïc, l'ombra del castell impedí l'ocupació residencial de la muntanya. El cas del parc de la Villa Borghese ha estat possible gràcies al fet d'haver sigut d'una sola propietat fins pràcticament als nostres dies.

A Bari, el projecte d'eixample de 1887 arriba als propis bastions del Castell, adaptant la seva regular malla a les alineacions de la fortificació. El castell immediat a la ciutat vella, presideix la rada del port i ocupa una situació privilegiada entre els dos teixits de la ciutat.

En el cas de Nàpols, el promontori del castell Capuano aturà el creixement d'una ciutat que es bastia d'esquena al mar. Durant segles el creixement de la ciutat es definí dins d'ella mateixa i es va procedir a sanejar-la, mitjançant l'obertura de nous vials per tal de millorar-ne les seves condicions higièniques. Un pla d'eixample que no analitzà acuradament els problemes interns de la ciutat, el projectat per De Simone i aprovat el 1915, estableix un model de desenvolupament que arriba a la pròpia fortificació del castell Capuano, situada al cim del promontori.

L'ocupació residencial

S'ha pogut apreciar com a norma general que el tractament de la muntanya en els projectes presentats al concurs de l'Eixample no va més enllà del seu perímetre. Solament es plantegen alguns intents de relligar la nova estructura amb la creació d'unes portes o nous eixos per l'ordenació que en un futur es pugui formular dins de la muntanya, però que ben aviat es dilueixen tímidament en la topografia dels contraforts del vessant nord i llevant de la muntanya. Hi ha l'excepció de Cerdà que pinta tota la muntanya verda, però no hi estableix cap ordenació i podem destacar la valentia de la proposta de Rovira i Trias, que arriba a dibuixar part del seu eixample a la falda de la Fransa Xica i a les hortes de Sant Bertran amb una proposta de dàrsena com transició entre la ciutat vella i la muntanya; com a símbol de respecte i coexistència entre elles, emmirallant-se mútuament en la làmina d'aigua.

Plano topografico

Foja n. 2.

Escala de $\frac{1}{2000}$

